

Jelena Budimirović

Ministarstvo za evropske integracije

Beograd, Srbija

jelena.buda@gmail.com

Alojz Ihan *Eseji državljanina*¹

2. Hiljadu zdravica i jutro posle

(O oblicima čiste savesti i postupcima za njeno recikliranje)
Odlomak

Prema zdravicama imam ambivalentan odnos. Naročito zato što dobro poznajem rusku (dakle slovensku, a samim tim i našu) kulturu nazdravljanja. Onog usred ruske zime, kraj vrućeg kamina, kada se oko velikog stola okupi dvadeset ljudi, uzbuđenih zbog čudesnog osećaja tople zavetrine usred ruske zime od -30 stepeni, kad te stisne do plača ako samo pomoliš nos kroz vrata. U ruskoj zimi, kombinacija toplog kamina i votke postaje religiozno iskustvo u kome malog, nekakog čoveka refleksno i bezuslovno pogađa osećaj nebeske sreće i privilegovanosti što je našao zavetrinu od neumoljive prirode, u kojoj za ubistvo nije potrebno oružje, već samo jednosmerni prevoz od nekoliko kilometara do samotnog polja. Kada te ostavi takav nenaručen taksi, slično je kao kada usamljeni jedriličar neprivezan padne sa svog čamčića nasred Atlantika.

Zato u blaženoj liturgiji ognjišta i votke ne deluje neprirodno kada starešina za stolom podigne čašu i započne zdravicu – najpre pričom o svom najbližem susedu za stolom: o tome kako je taj čovek izuzetan, i najpametniji, i najveći, i najjači, i kakvu privilegiju imamo svi zajedno zato što se on, otelotvoreni biser, neverovatnom igrom srećnih slučajnosti našao sa nama za ovim slavnim stolom,

---

¹ Odlomak iz zbornika eseja Alojza Ihana, „Državlanski eseji“ (Študentska založba, Ljubljana, 2012. ISBN 978-961-242-513-5), prevela je Jelena Budimirović, književni prevodilac, u okviru Prevodilačkog seminara Javne agencije za knjigu Republike Slovenije, 2017. godine. Esej *Tisoč zdravic in jutro potem (Hiljadu zdravica i jutro posle)* posvećen je kulturi nazdravljanja, pijačanja i sklapanja poznanstava i poslova u Sloveniji i slovenskim zemljama.

što će, naravno, za budućnost ruskog naroda i čovečanstva uopšte imati sudbonosne posledice; zatim sledi hvalospev njegovom susedu i opet opis izuzetnih osobina i sudbonosne slučajnosti koja je dramatično okupila tako slavno društvo za stolom. I naravno da će ova dva bisera sudbini čovečanstva istovremeno doneti i dodatne sinergijske efekte. Zatim hvalospev sledećem u smeru kazaljke na satu – dvadeset fantastičnih i zapanjujućih priča, dvadeset opisa jedinstvenih i izuzetnih ljudi, ushićeni polusatni esej tokom koga čovek oseti da Dostojevski i Tolstoj i Bulgakov nisu ekscelentne pojave, već logična posledica ruske radosti prema literarnim opisima kada votka kruži oko stola, dok je napolju oštra zima. (A inače, na sličan način, ni italijanski dizajn i moda i kulinarstvo nisu slučajnosti – s obzirom na odgoj naših suseda, koji već od detinjstva usklikuju lepoti svojih majki i žena i odeće, te slasnim špagetama i sosevima; mnogo toga što smatramo nacionalnim karakterom zapisanim u genima jesu zapravo samo naučene veštine koje ima onaj ko ih redovno praktikuje, a nema ih onaj ko ih ne praktikuje, što je i logično.)

Zatim sledi votka na eks, da plakne ushićena grla. Zatim ustaje sledeći zdravičar, koji opet na svoj način postavlja kazaljku i opet izlaže svoje viđenje istorijske slučajnosti koja je izabrala to sudbonosno društvo za stolom za novo poglavlje ruske i svetske istorije. I zatim ponovo votka na eks. Pa novi zdravičar. Ujutro poprilično boli glava. I naravno, sva obećanja i tokom zdravica zaključene sporazume treba zaboraviti. Iako se mora priznati da to ni iskusnim Rusima ponekad ne uspeva u potpunosti i da im se odnekuda u život uvlače fragmenti te „stone“ literature. *Wishful thinking*, puste želje, tako to zovu tehnološki Amerikanci instalirajući skeptični ekran, a sitničavi Nemci obično koriste grublje reči. Zahvaljujući slovenskoj duši i poslušnim refleksima, mi Slovenci još i najbolje umemo da slušamo i da u zbrci tražimo neku povoljnu informaciju za sebe – uspesi naših farmaceuta na ruskom tržištu nisu slučajnost.

Ali bez obzira na neke primere uspešnog i konkurentnog iskorišćavanja međukulturnog položaja, naša izvankulturnost u odnosu na jedne i druge povlači i velike opasnosti. Ne zato što bi nam neko želeo nauditi, već zbog nas samih, ako u sopstvenoj mešavini slovenačkih bajki i protestantskih pravila ne umemo da razlikujemo kada smo u jednom, a kada u drugom svetu. Pa čak i ako su nam trenutne koordinate jasne, pravila našeg podalpskog sveta su još uvek neki potpuno treći svet. I ako celu noć pijemo votku i pričamo bajke, i dalje nikada nećemo postati Rusi jer nemamo naftu i gas. Kako banalno, ali tako je! Ruski (ili arapski) tip kulture, onaj u kome se pri-

čaju bajke, autohtono se stvara samo kraj neiscrpnih prirodnih izvora okruženih negostoljubivim prostranstvima močvara, pustinja, paklene vrućine ili hladnoće. U takvim okolnostima nastaje umeće preživljavanja prisvajanjem izvora, nafte, vode, ruda. Zato se razvija jednostavna, ali gruba kultura političko-podzemno-agresivnih veza. Nikakvu vrednost nema pojedinac niti drski projektni tim; jer zauzimanje i odbrana izvora zahtevaju masovnu klansku organizovanost i decenijsko pletenje ljudskih mreža u naizgled haotičnu, ali automatizovanu organizaciju koja bezobzirno brani svoju teritoriju i uticaj. Pored toga, tu verovatno leži i jedan od razloga ruskog prekomernog kolektivnog opijanja (ako isključim razlog oštrog mraza) – sa Rusima nije moguće uspostaviti osnovno međuljudsko poverenje ako se sa potencijalnim poslovnim partnerom nekoliko puta do smrti ne napiješ! Moraš se napiti da bi te Rus upoznao u svim ljudskim i neljudskim vidovima i da bi se uverio da od njega ništa ne kriješ. Takođe se moraš napiti da bi tokom blebetanja razotkrio krugove svojih prijatelja, poznanika, rođaka, poslovnih veza – svega onoga što je u poslovnoj strategiji u velikoj, nepreglednoj, ali strogo klanovski uređenoj državi od životnog značaja. A moraš se napiti i da bi se tvoj ruski prijatelj uverio da si, na njegovu najćudljiviju i sasvim nerazumnu želju, spreman da bilo kada ustaneš i predaš se životinjskom pijančenju – samo takvog te tvoj ruski poznanik može prihvatiti kao proverenog i pouzdanog prijatelja. Ali ne zato što tokom pijančenja nemaš neke bolesne ispade (sa ruskog stanovišta je zapravo „umirujuće“ ako ih imaš), već zato što od tada on poznaje tvoje bolesne crte. Da bi stekao rusko prijateljstvo, ne moraš biti ljudski besprekoran, moralno osećanje tu uopšte ne igra veliku ulogu, čak naprotiv, ali moraš biti otvoren u svojoj (ne)ljudskosti. I moraš se potvrditi kao lojalan, ne sme ti biti teret da zbog svog pajtaša ili njegovih pajtaša izgubiš beskonačno mnogo vremena na najbanalnije razgovore ili bančenja. I samo ako si prijatelj, ti ćeš svom pajtašu povlađivati u svim nemogućim pričama i projektima (iako ih ne shvataš ozbiljno). Lojalnost umesto morala, dakle. Ruski pajtaš se nikada ne zgražava nad onim što radiš u životu (i zato od njega ne moraš tražiti moralnu potvrdu za svoje postupke), ali očekuje lojalno prihvatanje onoga što on radi, kao i lojalnu saradnju.

Zato u okruženju u kome vlada lojalnost umesto morala, fatamorganski cvetaju kulture tajkuna i bajki, u kojima čovek može (zaista ili samo prividno, to nikada nije jasno) u trenutku doći do bogatstva (recimo, kada prisvoji naftnu slavinu, ili kada u politici pobedi njegov prijatelj), a već sledećeg trenutka biti mrtav. To su

kulture despotizma, u kojima postupke pojedinca ne vrednuje unutrašnji osećaj za ispravno (moralno), već lojalnost pajtašu, klanu, na kraju krajeva – despotu. Moral je isključivo u domenu vladara, a pojedinci su moralno obavezani jedino na individualno preživljavanje svim sredstvima, pa zato svako može uraditi gotovo bilo šta. Zato je uvek sve moguće i ništa nije onako kako izgleda. Čak i kada stekneš lojalnost ruskog pajtaša i kada te on primi u svoj krug, on ti i dalje pri poslovanju neće davati popuste. Zajedničko nalivanje votkom je samo uslov za međusobno poverenje, a posao će biti sklopljen ako za to postoji jasan finansijski motiv – ispod stola, iznad stola, nebitno, ali samo prijateljstvo i poverenje ipak ne pokreću posao.

Pošto na Zapadu nema rudnika zlata i naftnih okeana, a priroda je u pogledu individualnog preživljavanja darežljivija, fatamorganska tradicija u kojoj se pričaju bajke nije se primila. Zato je u zatvorenim, brdovitim sredinama prevladao seoski individualizam, a u bogatim ravnicama i porečjima nastali su uslovi za organizovaniju vojno-trgovačku i industrijsku kulturu. Tu se životni procesi odvijaju u dimenzijama koje su prevelike da bi ih pojedinac mogao savladati, pa zato individualistički pojedinac može steći veće bogatstvo jedino stupanjem u preduzetne vojničke, trgovačke ili industrijske timove. Zato je zapadnjačka kultura pre svega tehnološka i timska – zasniva se na uverenju da se nekim dovoljno specifičnim projektom, oko koga se savesno i odlučno organizuju pojedinci, može napraviti izuzetan proboj (primer: mnogo multinacionalni svoj dobitak crpi iz jednog jedinog uspešnog proizvoda). Moral pojedinca u individualističkoj kulturi zasniva se na njegovoj odgovornosti za samog sebe. Ipak, postoje razlike u fiziologiji zadovoljavanja moralnog osećanja (tj. čiste savesti, odnosno moralne mirnoće – i jedno i drugo su zapravo nesvesna prognoza pojedinca da njegovi postupci neće naići na odbijanje i moralno osuđivanje okoline). Moralnost u kulturi izolovanih gazdinstava i zaselaka gotovo isključivo zavisi od mišljenja neposrednog okruženja, komšija, rođaka. To su, naime, oni ljudi od kojih pojedinac u tako maloj sredini zavisi život. Ako pojedinac proceni da se neposredno okruženje neće protiviti njegovim postupcima, njegovo osećanje „čiste savesti“ je postignuto. Ali drugačije je u organizovanijim, bogatijim, hijerarhijski i administrativno kompleksnim kulturama. Tu važe pravila, zakoni, krivične sankcije, čak i one najdrastičnije. Moralna prognoza za prihvatljivost nećijih postupaka ne može se zasnivati samo na odobravanju bliskog okruženja, budući da mnogo ozbiljnije reakcije na postupke pojedinca dolaze od državnih i drugih institucija. Umesto dijaloga sa neposre-

dnim okruženjem, moralno osećanje pojedinca mora voditi dijalog sa „vladarem i njegovim redom“. To u praksi znači da dete u najranijem uzrastu mora od roditelja primiti svest o moralnom redu i zakonima koji su nadređeni mišljenju okruženja i naklonjenosti, ne-naklonjenosti ili raspoloženju komšija. Za preživljavanje u velikim državnim sistemima pojedinac mora imati iznutra izgrađen osećaj za „moralnu ispravnost“. Ponašanje u skladu sa takvim prisvojenim moralnim kodeksom daje mu veću verovatnoću da će preživeti nego kada bi svoju moralnu ispravnost tražio u mišljenju trenutnih kolega i poznanika, jer se kolege i poznanici u velikom, složenom društvu menjaju, a posledice postupaka ostaju na onome ko ih je učinio. Zato takav pojedinac pri donošenju odluka „čita“ svoj prisvojeni sistem vrednosti, koji je veoma bolno napustiti (posledica su velike fiziološke, pa čak i zdravstvene tegobe). Tako, na primer, individualistički pojedinac plaća porez zato što je to ispravno (i dobro za njegov društveni mir), a ne zato što će ga u suprotnom uhvatiti policajac (iako i to pomaže pri disciplinovanju).

Naša, slovenačka kultura po svome mentalitetu jeste izolovana seoska kultura, koja se formirala u malim, seoskim okruženjima, koja su za seljake ujedno bila i ceo svet – od rođenja do smrti. U pitanju je siromašna brdska kultura, čiji je cilj preživljavanje, ne ekspanzivnost. A za preživljavanje je od suštinske važnosti zajednica, njena pomoć; od njene naklonjenosti je pojedinac u potpunosti zavisio i zato joj je bio potpuno privržen – mišljenje seoske zajednice za pojedinca je ujedno i njegov moral. Zato Slovenac neprestano proverava šta o njemu i njegovim postupcima misli njemu važna zajednica poznanika. Moralnost u slovenačkoj kolektivističkoj kulturi nije povezana sa unutrašnjim osećanjem pojedinca o tome šta je apsolutno ispravno (odnosno šta je „vladarski ispravno“), niti je povezana sa zakonima vlasti (koji su kroz čitavu istoriju bili otuđeni od nas); moralnost se locira pre svega u mišljenju neposrednog socijalnog (seoskog, porodičnog) okruženja. A tu se skriva velika zamka zato što je naša moralnost produktivna samo u maloj seoskoj zajednici, čiji je jedini cilj preživljavanje. Kada zajednice postanu kompleksne, ciljevi ambiciozniji, a istorija burna, slovenačka moralnost se može neverovatno relativizovati i menjati. U jednom periodu je moralno potkazati i ubiti partizana, kroz nekoliko godina je moralno bacati kamenje na sveštenika, u jednom periodu vikati za Staljina, u drugom protiv njega... Kada važi seoski moral, moguće su i logično nespojive stvari: u socijalizmu je bilo moralno dobiti kredit i praktično ga obezvrediti inflacijom, moralno je bilo gradi-

ti na crno, moralno je bilo tajno i sa lošim osećajem ići na verske obrede, moralno je bilo tajno psovati komunizam, moralno je bilo „švercovati“ farmerke i prašak za pranje veša preko granica, jer je okruženje sve to prihvatilo (a prihvatili su čak i carinici)! Sve je to sa stanovišta slovenačkog morala bilo moralno i normalno. Kao što je kasnije, prema Jazbinšekovom zakonu,² bilo normalno dobiti stan za desetinu realne cene i gledati kako neki ni iz čega privatizuju cele koncerne. Kao što je za novinare bilo normalno prodati „prisvojene“ akcije Dela i na taj način dobiti protivvrednost jednog stana, a nakon nekoliko godina je za iste te ljude bilo normalno da istrajavaju u upravljanju preduzećem koje su malo pre toga prodali za stanove i druge lične koristi.

Zato nas može zabrinuti činjenica da je slovenački seoski moral kao mehanizam za podršku našim odlukama previše nasumičan jer se zasniva na malom uzorku mišljenja bliskih poznanika. Ako si u moralnoj dilemi, osvrneš se na nekoliko ljudi u okruženju, pa ako oni nemaju ništa protiv, tvoji postupci su moralni, iako možda nisu legalni. Takav ćudljivi moral u organizovanim društvenim formacijama i dugoročnim procesima može biti izuzetno opasan – kao da petogodišnjem detetu daš ključ od automobila, ili ga ostaviš samog u oružarnici.

---

² Jazbinšekov zakon omogućio je kupovinu državnih stanova i imovine po veoma niskim cenama.